

EEN HANDS-ON LES IN HEPATOSCOPIE

Koffiedik kijken in schapenlevers

De Etrusken waren in de antieke wereld een uniek volk met een eigen taal en cultuur. Zij leefden tussen 1000 en 30 v.Chr in het gebied dat wij nu kennen als Toscane in Italië. Zij hadden een hoge beschaving waarin religie en ritueel een fundamentele rol speelden. Waarzeggers konden de levers van schapen 'lezen' en aan de vorm en ligging van de leverlobben, de toekomst voorspellen, een kunst die 'hepatoscopia' werd genoemd. Een bronzen model van zo'n schapenlever gedateerd op ca 100 v.Chr, is te zien in het archeologisch museum van Piacenza, nabij Milaan.

Fig. 1 laat de viscerale zijde van de bronzen schapenlever zien, spiegel van het beeld dat de Etrusken van het universum hadden. Daarin figureerde een waar pantheon van goden aan wie de Etrusken het verloop van de toekomst graag overlieten. Het vlak werd verdeeld in regio's die de verschillende zetels van de goden in het universum afgrensden. In iedere regio werd de naam van de bijbehorende god gegraveerd. Zo woonde in de galblaas de wa-

tergod Neptunus, aan wie kennelijk dit reservoir van waterige gal was gewijd. Zo hadden de Etrusken, toegewijd aan de goden als zij waren, iedere god een plaats gegeven op de landkaart van het universum, uitgerold op een schapenlever. We wilden wel eens weten hoe de toekomst in die Etruskische schapenlevers eruit kon zien!

Het Etruskische model van de schapenlever vertoont een aantal kenmerkende structuren. (Fig. 2) De galblaas (A) is duidelijk zichtbaar maar is omgekeerd met de fundus naar beneden/achteren wanneer we ons oriënteren aan de in het platte vlak gegraveerde schrifttekens. Rechts van de galblaas (anatomisch links) is een piramidevormige uitstulping te zien, de *processus pyramidalis* (B). Deze structuur komt anatomisch overeen met in de mens, de lobus caudatus (segment 1), een kleine lob aan de links/posterieure zijde van de lever die over de vena cava inferior ligt en met een uitloper overgaat in de (anatomisch) rechter leverlob. Aan de andere zijde van de galblaas op de bronzen lever is een halfronde uitstul-

ping (C) te zien, de *processus papillaris* die overeenkomt met in de mens, de anatomische uitloper van de lobus caudatus aan de (anatomisch) linkerzijde van de vena cava.²

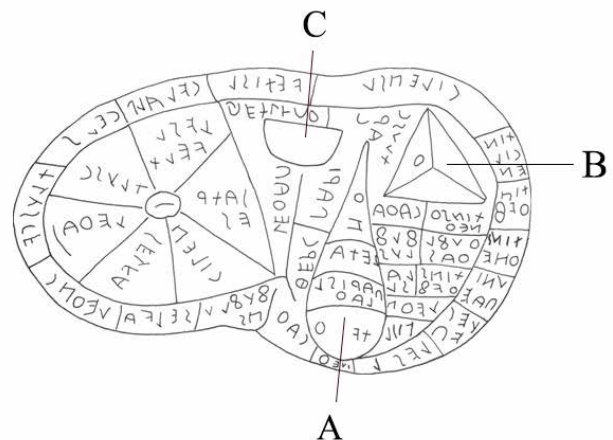
Onder de Etrusken had de haruspex, de waarzegger, een belangrijke functie.³ Hij (vrouwen waren uitgesloten voor deze functie) moest de verborgen bedoelingen van de goden en daarmee de toekomst voorspellen door het 'schouwen' van de lever van een geofferd schaap. De in Piacenza gevonden bronzen lever diende als instructiemodel voor het opleiden van leerlingharuspices. De haruspex nam na het uitnemen van de schapenlever, de lever in zijn linker hand, en onderzocht de regio's aan de viscerale zijde.

Fig. 3 toont een beeldje van een Etruskische haruspex op de deksel van een urn in het Archeologisch Museum te Volterra. De waarzegger, met de lever in de linker hand, toont de viscerale zijde van de lever aan de toeschouwers. Deze krijgt een omgekeerd beeld van de lever

Lees verder op pagina 12.

Fig. 1. Etruskische bronzen model (7.5x12.5cm) van een schapenlever (ca 100 v.Chr.) gevonden nabij Piacenza, die door waarzeggers werd gebruikt voor het voorspellen van de toekomst. (Musei Civici di Palazzo Farnese, Piacenza, Italië)

Fig. 2. Viscerale zijde van de bronzen lever in Piacenza verdeeld in regio's met inscripties van de namen van de Etruskische goden. A) galblaas, B) processus pyramidalis, C) processus papillaris.

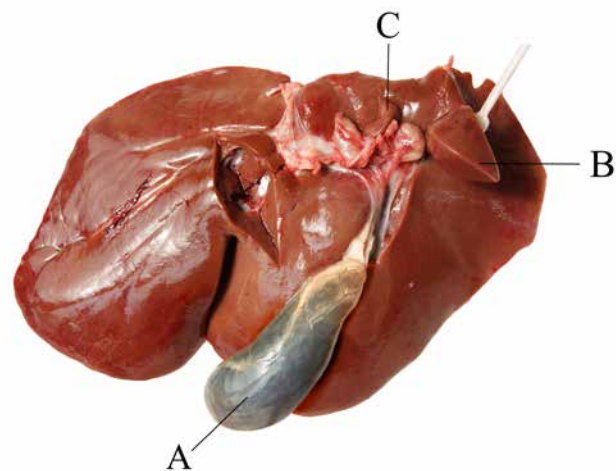
Fig. 3. Urn in het Archeologisch Museum in Volterra met op de deksel een haruspex (waarzegger) die in zijn linker hand een schapenlever houdt. Hij toont de viscerale zijde van de lever aan de toeschouwer waardoor deze de lever omgekeerd ziet, met de fundus van de galblaas naar beneden.

te zien, namelijk met de fundus van de galblaas naar beneden gericht, zoals ook in het bronzen model uit Piacenza.

De *processus pyramidalis* en de *processus papillaris* vormden twee belangrijke referentiepunten bij de hepatoscopie. Zoals door de Romeinse schrijver Plinius beschreven, vertoonden deze anatomische kenmerken een grote variatie waarbij aan de verschillende vormen een voorspellende betekenis werd toegekend. De *processus pyramidalis*, ook wel het *caput* genoemd, was bij de Etrusken het belangrijkste referentiepunt voor het maken van voorspellingen. Ontbrak deze *processus pyramidalis*, dan was dat een slecht voorteken. Het dubbel voorkomen van één van de *processus*, was echter een goed voorteken en beloofde juist veel voorspoed. Zo werden belangrijke beslissingen als het ondernemen van een veldslag, in de handen van de goden gelegd. Is de morfologie van een schapenlever dan zo bijzonder dat je er de toekomst in kunt aflezen? We bezochten een ambachtelijk vleesbedrijf waar we tien verse schapenlevers konden onderzoeken. De lever van een volwassen schaap is ongeveer even zwaar als bij de mens (ca 1.5kg). Die van een lam weegt daarentegen ongeveer 800g en deze kleinere levers laten zich beter in de linker hand houden. Als volleerde haruspices, hielden wij de levers in de linker hand en palpeerden met de rechter hand de viscerale zijde. Met de bifurcatie van de vena portae als orientatie-

punt, noteerden wij de morfologische kenmerken van de *processus pyramidalis* en *papillaris*, want daar was het natuurlijk om te doen. Het was frappant hoe beide structuren in alle tien levers verschillende vormen hadden: de *processus pyramidalis* vertoonde wel steeds de drie, driehoekige vlakken van een piramide, maar verschilde sterk in grootte en lengte in iedere lever. De *processus papillaris* vertoonde wel de meeste variatie (Fig. 4), groot of klein, met of zonder inkepingen en in één lever was de *processus papillaris* zelfs geheel afwezig, een slecht voorteken dus volgens de Etruskische leer. Maar dit ongunstig teken werd ruimschoots goedge maakt door twee andere, gelukbrengende levers waarin de *processus*

Fig. 4. Verse schapenlever waarop galblaas (A), *processus pyramidalis* (B) en *processus papillaris* (C) worden aangegeven. De *processus papillaris* is in deze lever klein en enkelvoudig aangelegd.

papillaris uit twee lobben bestond! Dat beloofde voor de lever, zo mochten wij die dag besluiten, nog een heel mooie toekomst.

Em. Prof. Dr. T.M. van Gulik, chirurg, Afd. Chirurgie, Amsterdam UMC, Universiteit van Amsterdam.

B.V. van Rosmalen, BSc Geneeskunde, PhD student Afd. Chirurgie, Amsterdam UMC, Universiteit van Amsterdam.

M.M. van Gulik, BA Griekse en Latijnse Taal en Cultuur, Universiteit van Amsterdam.

J.M. van Rosmalen, kunsthistorica, MA Courtauld Institute of Art, Universiteit van Londen

Dr. L.B. van der Meer, archeoloog, Faculteit der Archeologie, Universiteit Leiden.

Literatuur:

1. Van der Meer, L.B. The bronze liver of Piacenza, Uitgeverij J.C. Gieben, Amsterdam 1987.
2. Van Gulik, T.M., Lang, H. Isolated resection of segment 1 of the liver. *Dig Surgery* 2005; 22: 143-148
3. Turfa, J. MacIntosh, Gettys, S. The skill of the Etruscan Haruspex; A biological basis for successful divination? *BABESCH* 2009; 84: 41-52